

Goran Bilogrivić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest

Ulomak pluteja s prikazom lova na jelena iz Novigrada i ljetnikovac Werner u Zagrebu

Prethodno priopćenje – *Preliminary communication*

Predan 7. 5. 2014. – Prihvaćen 15. 11. 2014.

UDK: 904:73](497.5 Novigrad):[728.84(497.5 Zagreb)

Sažetak

Dobro poznata skupina od tri ulomka predromaničkih pluteja s figuralnim prikazima ratnika i konjanika iz Pridrage kod Novigrada često je obrađivana u literaturi. Jedan od njih, s prikazom konjanika koji s kopljem u ruci progoni jelena, odavno se vodi kao izgubljen. Međutim,

reljef s identičnim prikazom nalazi se uzidan u pročelje ljetnikovca Werner u Zagrebu te se u radu iznose argumenti u korist njegove izvornosti. Donose se i detaljniji te neki dosad neobjavljeni podatci o samom ljetnikovcu i njegovim vlasnicima.

Ključne riječi: *Pridraga, Novigrad, predromanika, plutej, Tuškanac, ljetnikovac Werner, Milan Marić*

Skupina od tri ulomka kamenih predromaničkih pluteja s figuralnim prikazima ratnika i konjanika iz Pridrage kod Novigrada dobro je poznata i više puta obrađivana u literaturi.¹ Na dva su ulomka prikazani ratnici (pješašak i konjanik), a na trećemu konjanik koji s kopljem u ruci progoni jelena. Pretpostavlja se da su pripadali dvama plutejima iz crkve sv. Martina, gdje su na prvome figuralni prikazi bili uokvireni troprutim arkadama, a na drugome su se nalazili u kvadratnim i pravokutnim poljima uokvirenima troprutom vrpcom. Vrpca je po sredinama stranica okvira učvorena i na taj je način bila povezana sa susjednim poljima.² Sva tri ulomka vrlo su zanimljiva, no ne samo zbog svojih figuralnih prikaza. Sva tri povezuje ista početna priča, dok ih je tijekom vremena odveo u vrlo različitim smjerovima. Ulomak s prikazom poprsja ratnika pješašaka pronađen je 1891. na groblju oko crkve sv. Martina u Pridragi i danas se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.³ Ulomak s prikazom ratnika konjanika bio je uzidan na pročelju iste crkve te je bilješku o njemu objavio L. Marun, također 1891.⁴ Prilikom izvođenja konzervatorskih radova na crkvi 1974. godine ulomak je skinut s pročelja te je izrađena njegova kopija koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru. Izvorni je ulomak na kraju vraćen na crkvu koja je tijekom Domovinskog rata bila minirana i zapaljena pa je i on bio oštećen. Srećom je

ipak sačuvan i privremeno se nalazi na sanaciji u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zadru.⁵ Treći ulomak, s prikazom lova na jelena, u prošlosti je najvjerojatnije u nekom trenutku bio prenesen iz Pridrage u obližnji Novigrad (sl. 1). Tamo je postavljen na zid grobišne crkve sv. Katarine (Kate) te prvu bilješku o njemu donosi A. Colnago 1890. godine, uz koju je objavio i njegov pomalo naivan crtež.⁶ Reljef tada nije skinut, uskoro će biti izgubljen i do danas će mu lokacija ostati nepoznata. Ostavljajući po strani prva dva ulomka, u daljnjem će tekstu biti riječi upravo o potonjem.

Pronalazak i nestanak

Novigradskom (odnosno pridraškom) ulomku s prikazom lova na jelena u ovome radu neće se pristupiti s ikonografskog gledišta jer je na taj način već mnogo puta obrađen u literaturi.⁷ Fokus će biti na pronalasku i nestanku reljefa, dakle sudbini samoga ulomka. Kao što je rečeno, Colnago je objavio njegov crtež, a uz njega samo opasku da je ulomak uzidan na pročelnoj strani crkve sv. Katarine. Uz ovaj ulomak nalazio se i veći ulomak drugog pluteja, na kojemu su prikazi ptica i jedne rozete u učvorenim troprutim medaljonima. Naredne godine na ove se nalaze kratko osvrnuo i

1 Ulomak pluteja iz Novigrada (iz: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE /bilj. 1/, 24, sl. 029)

Fragment of the Novigrad pluteus

L. Marun, smatrajući da je u slučaju reljefa s prikazom lova riječ o ulomku stečka. Također, Marun spominje ukupno tri uzidana spomenika.⁸ Nekoliko desetljeća kasnije o ovim nalazima piše i don Mate Klarić, navodeći da su »... na pročelju pridvorja pomenute crkve s jedne i s druge strane ulaza uzidane dvije ploče ukrašene pleterom...«⁹ Ovdje je vrlo važan Klarićev komentar o ulomku s prikazom lova na jelena. Kako se prvi put spominje njegov nestanak, prenosim ga u cijelosti: »Treći neuzidani komad, koji navodno prikazuje sv. Jurja na konju (nu vjerojatnije viteški lov), držalo se da je nestao za tal. okupacije. Ipak ga pronađoh i ostavih iza oltara u crkvi kao na sigurnom mjestu, ali kasnije je opet nažalost doista nestao.«¹⁰ Nažalost, Klarić ne navodi točno vrijeme drugog (i trajnog) nestanka ulomka, no jasno je da se to dogodilo nakon 1920., a svakako prije 1939. godine, kada je objavljen Klarićev tekst.

Po završetku Drugoga svjetskog rata S. Gunjača pisao je o predratnim aktivnostima kninskog muzeja. U odlomku posvećenom Novigradu spominje dva uzidana pluteja na pročelju crkve sv. Kate, dok o ulomku s prikazom lova na jelena nema ni spomena.¹¹ Nekoliko godina kasnije prvi ga je objavio K. Prijatelj u radu o ranosrednjovjekovnoj skulpturi s ljudskim likom. Ulomak je objavljen prema ranijoj fotografiji koju Prijatelj prvi donosi. Na fotografiji je ulomak u svom »izvornom« položaju na zidu, dok su sve kasnije reprodukcije zapravo izrezane iz ove fotografije. Što se nestanka tiče, Prijatelj navodi da je ulomak propao za vrijeme Prvog svjetskog rata.¹² Veću pozornost posvetio mu je dvadesetak godina kasnije i I. Petricioli, kada ga je i povezo s ostalim ulomcima iz Pridrage.¹³ Također, na osnovi poznatih dimenzija pluteja s učvorenim medaljonima u kojima su prikazi ptica, Petricioli je procijenio da visina prikaza lova na jelena iznosi 29 cm, što odgovara dimenzijama kvadrata na ulomku s crkve sv. Martina u kojemu je prikazan konjanik. Što se nestanka tiče, navodi jedino kako se pred zidom crkve sv. Kate nalazio do dvadesetih godina 20. stoljeća.¹⁴ Nedavno je o ovome ulomku pisao i N. Jakšić koji pak navodi da se u Novigradu nalazio do Drugoga svjetskog rata, a danas je izgubljen.¹⁵ Različiti

autori navode i djelomično različite podatke o vremenu nestanka novigradskog ulomka s prikazom lova na jelena, no bez detaljnijih objašnjenja, pa kao najsigurniji podatak ostaje Klarićev navod iz 1939. godine. Ono što je prema svojoj literaturi do danas sigurno jest da je ulomak izgubljen i da mu je sudbina nepoznata. No, je li doista baš tako ili je jednostavno bio smješten na mjesto toliko očito da ga nitko nije primijetio?

Ponovni pronalazak?

Prilikom uobičajene šetnje zagrebačkom ulicom Tuškanac u veljači 2014. godine pomnije sam se osvrnuo na kuću na kbr. 36, poznatu kao ljetnikovac Werner (sl. 2).¹⁶ Nekoć ljetnikovac u susjednom posjedu nekoliko bogatih zagrebačkih trgovaca i industrijalaca, danas je ta kuća luksuzni rezidenci-

2 Ljetnikovac Werner na Tuškancu 36 u Zagrebu, pogled s jugozapada (fotografije: G. Bilogrivić)

Werner Summerhouse at Tuškanac no. 36 in Zagreb, view from the southwest

3 Ljetnikovac Werner, pogled sa sjeverozapada
Werner Summerhouse, view from the northwest

jalni objekt u sklopu vojarne Ministarstva obrane Republike Hrvatske, no o njezinoj povijesti i vlasnicima bit će nešto više riječi uskoro. Riječ je većim dijelom o prizemnici razgranatog tlocrta, s jednim katom i tornjem u južnom dijelu. Na zapadnoj strani, prema ulici, istaknut je prizemni kubus s terasom na vrhu i velikim prozorom ispod nje. Podno toga terasora, u pročelnom zidu, poput spolija je uzidan reljef (sl. 3). Kako je od ulice udaljen niti deset metara, prilično je jasno vidljiv te je upadljiva njegova sličnost, ako ne i identičnost, s novigradskim ulomkom pluteja s prikazom lova na jelena. Premda mi se mogućnost da je riječ o odljevu ili kopiji čini slabo vjerojatnom već i zbog vremena i mjesta pronalaska te nestanka ulomka pluteja, za čvršću potvrdu bilo je potrebno provesti neposredan uvid.¹⁷

Duljina reljefa iznosi 51 cm, a visina 31,5 cm. Kako je uzidan 3 cm unutar pročelja, rubovi su mu djelomično prekriveni žbukom i bojom, tako da su stvarne dimenzije i nešto

4 Reljef uzidan u zapadno pročelje ljetnikovca Werner
Relief built into the western façade of the Werner Summerhouse

5 Detalj reljefa
Detail of the relief

6 Detalj reljefa
Detail of the relief

veće (sl. 4). Cijeli je reljef prekriven obilnim slojem tvrde inkrustacije, kalcifikata i prljavštine, ispod čega se nazire sloj crvenkaste boje (sl. 5).¹⁸ Unatoč tomu, jasno je vidljivo da je u gornjem lijevom kutu nadopunjen, točno na mjestu gdje je novigradski ulomak odlomljen. Nadopunjeni je dio neznatno niži u odnosu na izvornu pozadinu reljefa i nazire se linija spoja koja teče dijagonalno od glave konjanika prema lijevom rubu prikaza. Iznad glave i rogova jelena nalazi se tanka linija obruba reljefa koja nije prekrivena žbukom i bojom pročelja, a koja odgovara najdonjoj traci troprutog obruba novigradskog ulomka, odnosno njegova dijela koji se nalazi desno od sačuvanog početka čvora. Na ovome je mjestu žbuka djelomično odvojena od reljefa pa se jasno vidi da je njegov gornji rub izvorno još viši te se nastavlja ispod pročelja (sl. 6). U dnu reljefa, ispod konjanika, nalazi se zadebljanje podudarno s donjim rubom novigradskog ulomka, vjerojatno nekadašnjim donjim rubom samog pluteja. Doduše, u novigradskom slučaju ovaj se rub prekida tek otprilike ispod polovine jelena, gdje počinje oštećenje cijelog njegova donjega desnog kuta, dok kod tuškanačkog reljefa oštećenje ovog ruba počinje ispod prednjih nogu konja da bi na mjestu stražnjih nogu jelena on sasvim nestao. Međutim, nedostaju i same stražnje noge jelena, vidljive na novigradskom ulomku, pa se može pretpostaviti da je riječ o naknadnom, recentnom, oštećenju. Budući da je ulomak davno nestao i daljnja mu je sudbina nepoznata, takva je mogućnost sasvim vjerojatna. Sve ostale pojedinosti također su podudarne, poput detalja konjske grive ili oka te jahačeve kose. Čak je i oštećenje troprute zmije identično i na istome mjestu. Neke pojedinosti tuškanačkog ulomka na prvi pogled odudaraju. Primjerice, završetak konjskog repa djeluje nešto deblji, kao što je i cijeli prikaz zadebljaniji i zaobljeniji, no to je sve posljedica nakupljenih slojeva prljavštine. Gledajući u cjelini, sličnost je nepobitna.

Nastojeći otkloniti sumnju u mogućnost da je riječ o odljevu, na četiri sam mjesta skalpelom napravio probne sonde uklanjanjem nataloženih površinskih slojeva. Na dva mjesta na gornjem rubu (na pozicijama 16–17 cm s lijeve strane te

7 Probna sonda na lijevom dijelu gornjeg ruba reljefa
Probe in the left-hand part of the relief's upper edge

9 Probna sonda na donjem rubu reljefa
Probe in the relief's lower edge

8 Probna sonda na desnom dijelu gornjeg ruba reljefa
Probe in the right-hand part of the relief's upper edge

10 Probna sonda ispod tijela jelena
Probe below the deer's body

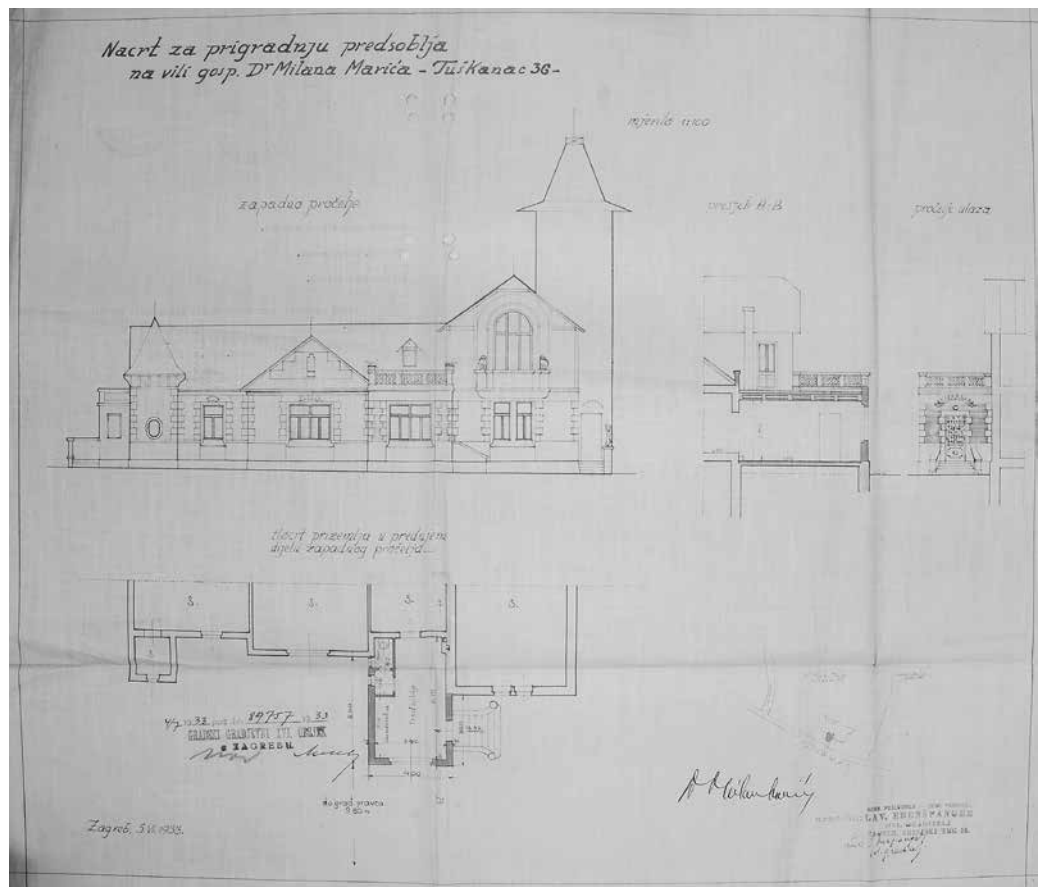
12–12,5 cm s desne) glatki tanki premaz crvenkaste boje vrlo se lako skida i ljušti u dva sloja. Ispod njega otkrila se bjelkasta površina fino osipajuće strukture, koju se vrlo lako može oštetiti, pa nisam nastavio s dubljim ispitivanjem (sl. 7 i 8). Treća pozicija nalazi se na samom donjem rubu, 10–11 cm s lijeve strane (sl. 9). Ovdje je površina primjetno grublja i hrapavija, pa ni sloj crvenkaste boje nije toliko kompaktan ni gladak nego je pomiješan s površinskim inkrustacijama. Vrlo je tanak (donji dio reljefa najviše je izložen atmosferilijama) i ispod njega se otkrila sasvim drugačija struktura, vrlo čvrsta i s primjesama krupnih zrnaca pijeska. Moguće je da je riječ o starijem sloju žbuke. Zanimljivo je da je na novigradskom ulomku površina donjeg ruba također vrlo gruba i neravna,

što i ne čudi, jer je riječ o donjem rubu pluteja. Međutim, kako je ulomak dugo stajao na pročelju crkve sv. Kate, koliko je vidljivo prema fotografiji izvornika, dio te grube površine možda je također žbuka. Četvrta ispitana pozicija nalazi se ispod tijela jelena, na 7 cm odozdo i 5 cm s desne strane (sl. 10). Ispod površinskog sloja kalcifikata otkriva se isti premaz ciglaste boje, koji se također lako skida i ljušti. Površina ispod njega slična je opisanoj površini na gornjem rubu reljefa, no primjetno kompaktija i čvršća. Na prvi pogled nalikuje na pješčenjak, no lako je moguće da je riječ o vapnencu čija je površina znatno oštećena kombiniranim štetnim djelovanjem atmosferilija i nataloženih slojeva koji su vjerojatni rezultat otapanja i curenja fasadnog sloja kuće. U svakom

slučaju, potvrđeno je da se ne radi o gipsanom odljevu, nego o kamenu, koji nažalost rapidno propada, kao i pročelje u njegovoj neposrednoj okolini. Time dolazimo i do same kuće, odnosno posjeda na Tuškancu 36 i pitanja kako je reljef iz Novigrada uopće mogao dospjeti tamo.

Ljetnikovac Werner

Posjed na Tuškancu 36 jedan je od starijih poznatih na ovom području zagrebačke rezidencijalne i ladanjske arhitekture.¹⁹ Konstanca Schirnbrandt, supruga trgovca Valentina Wenera, naslijedila ga je od svoje majke u prvoj polovini 19. stoljeća.²⁰ Posjed s vinogradima i šumom, gospodarskim objektima i manjom kućom, ljetnikovcem Wenerovih, spominje se u popisu zagrebačkih poreznih obveznika 1820./21. godine. Uskoro je stavljen na prodaju, 1832. i 1838. godine, no neuspješno.²¹ Prodan je napokon 1849. godine Ani Koller, supruzi još jednoga poznatog zagrebačkog trgovca, Nikole pl. Kollera.²² Stara je kuća izgorjela 1867. godine pa Koller 1868. traži građevinsku dozvolu za izgradnju nove kuće. Podigao je jednostavnu prizemnicu sa središnjim zabatom i nizom prigradenih gospodarskih prostorija na sjevernoj strani.²³ U literaturi se navodi da su po njegovoj smrti baštinici kuću i posjed prodali bogatom poduzetniku Edmundu Kolmaru,²⁴ no prema građevinskoj se dokumentaciji doznaje da je 1882. stanovita Sofija Bukvić sagradila novu kuhinju i podrum.²⁵ U svakom slučaju, Kolmar naručuje opsežne nadogradnje ljetnikovca 1889. godine, koje je izveo i proveo arhitekt Leo Hönigsberg. U duhu romantične arhitekture dograđen je u južnom dijelu jednokatni dio sa zabatom iznad terase te toranj s visokom kapom, kao i drveni ukrasi s rezbarijama. Time je Kolmar zapravo stvorio sasvim novi objekt, jezgru današnjega.²⁶ Prema fotografiji kuće, nastaloj oko 1900. godine, kao i njezinu tlocrtu, vidi se da nedostaje istaknuti zapadni kubus na kojem se danas nalazi reljef. Na njegovu mjestu tada se nalazio uvučeni ulaz u kuću s nekoliko stuba i ogradom.²⁷ Doduše, Kolmar je 1910. naručio projekt i zatražio građevinsku dozvolu za dogradnju verande na tom mjestu, no ona nikada nije izvedena.²⁸ Uskoro ljetnikovac

11 Nacrt za prigradnju predsoblja 1933. godine (HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, građevinska dozvola br. 89757/1933.)

Design for adding an anteroom in 1933 (HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, building permit no. 89757/1933)

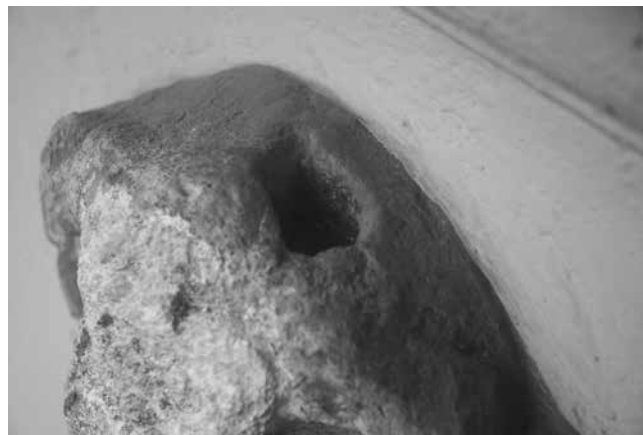
dobiva novog vlasnika, Radivoja Hafnera, bogatog trgovca i veleposjednika te uzgajivača trkaćih konja. On je 1916. dao dograditi gospodarske zgrade, dok sami ljetnikovac, čini se, nije mijenjao.²⁹ Hafner je 1923. godine bankrotirao,³⁰ a reklo bi se da je tuškanački posjed prodao i koju godinu ranije jer već 1921. manje dogradnje dvorišnog dijela ljetnikovca izvodi novi vlasnik, Matija Herceg.³¹ Vjerojatno je upravo od njega najkasnije 1929. godine posjed kupio bogati trgovac i industrijalac Milan Marić³² koji je dao izvesti značajne preinake ljetnikovca, ujedno i posljednje dogradnje.

Ta je faza najmanje poznata jer u dosadašnjim radovima o ljetnikovcu nije obrađivana. I u Registru kulturnih dobara pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske navodi se tek kako je objekt 1929. godine adaptiran i prigraden s dvorišne strane.³³ Doista, te su godine izvedene najopsežnije dogradnje i pregradnje, većinom istočnog i sjevernog dijela ljetnikovca,³⁴ no izvedena je i jedna dogradnja 1933.³⁵ Te je godine dograđen ulazni dio s predsobljem (sl. 11), na istome mjestu gdje je još 1910. godine Edmund Kolmar bio naumio dograditi verandu.³⁶ Dakle, tek 1933. godine sagrađen je istaknuti zapadni dio kuće, na kojemu se danas nalazi uzidani reljef. Na građevinskom nacrtu prilično su detaljno izvedene pojedinosti postojećih dijelova kuće, kao i same dogradnje, na kojoj, doduše, nije naznačena nikakva dekoracija ispod

12 Glava bradatog muškarca uzidana u zapadno pročelje ljetnikovca Werner

Head of a bearded man built into the western façade of the Werner Summerhouse

13 Detalj glave odozgo

Detail of the head, view from above

14 Grb uzidan iznad prozora s južne strane ljetnikovca

Coat-of-arms built into the southern façade above the window

zapadnih prozora. To, međutim, ne mora značiti da reljef nije bio uzidan upravo prilikom ove dogradnje, ili nešto kasnije. Naime, podatci o samome vlasniku govore više u prilog protiv.

Dr. Milan Marić bio je jedan od najbogatijih Zagrepčana svoga vremena, ugledni građanin i ugledni član židovske zajednice. Rođen je u Zagrebu 2. veljače 1885. kao Milan (Emil) Mayer, sin Hinka Mayera. Prezime je 1913. promijenio u Mayer-Marić, premda se poslije često navodi i samo kao Marić. Zajedno s ocem te bratom Arturom bio je suvlasnik poduzeća *Hinko Mayer i drug*. Bio je i počasni konzul Republike Turske, ali i doktor znanosti (s područja ekonomije), mecena te kolekcionar,³⁷ dok se na drugome mjestu navodi da je bio kolekcionar i trgovac umjetninama.³⁸ Uopće, imao je velik interes za kulturu.³⁹ Ti su podatci ovdje vrlo indikativni, pogotovo ako se uzme u obzir da se na nešto uvučenijem dijelu zapadnog pročelja tuškanačkog ljetnikovca, odmah sjeverno od istaknutog elementa s reljefom, ispod tamošnjeg prozora nalazi uzidana još jedna skulptura, glava bradatog muškarca. Lice je poprilično ruinirano, no svakako je riječ o

»antikvitetu«, moguće rimskodobnom (sl. 12 i 13).⁴⁰ Također, iznad prizemnog prozora na južnome pročelju, koji se nalazi pored ulaznog stubišta prema tornju, uzidan je stari kameni grb, na kojemu je prikazana udesno orijentirana ruka koja nosi zastavu (sl. 14). Iznad nje su slova (»P R N«), a ispod brojevi, moguće godina 1791. Iznad slova »P« uklesano je još jedno, manje, slovo »N«.

Milan Marić bio je posljednji civilni vlasnik ljetnikovca Werner. Početak Drugoga svjetskog rata i okupaciju dočekao je u Beogradu, odakle ga je turski veleposlanik prebacio na sigurno, u Istanbul. Umro je 20. srpnja 1945.⁴¹ Nakon Drugoga svjetskog rata posjed je nacionaliziran i u njega je smješten dječji dom.⁴² Poslije postaje sjedište milicije, odnosno gradskog Sekretarijata unutarnjih poslova, za čije se potrebe na posjedu istočno od ljetnikovca 1975. godine gradi vojarna.⁴³ Tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća kompleks vojarne bio je otvoren za javnost, pa se moglo slobodno kretati i oko ljetnikovca. Međutim, prema kazivanju pojedinih starijih stanara Tuškancu moguće je da je reljef bio zažbukani i tako sakriven u pročelju zgrade.⁴⁴ U svakom

slučaju, u vojarnu 1990. godine useljava Specijalna policija, a 1992. Odjel za zaštitu predsjednika Republike Hrvatske i zapovjedništvo Zbora narodne garde. Od 1994. vojarna je u vlasništvu Hrvatske vojske i u njoj je smještena Počasno-zaštitna bojna, dok ljetnikovac služi za svečane prijeme visokih vojnih i civilnih dužnosnika.⁴⁵ Sredinom devedesetih godina gradi se nekoliko novih objekata unutar kompleksa, sportske i rekreativne namjene, a u isto je vrijeme izvršena i restauracija samoga ljetnikovca. Nažalost, u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode ne postoje nikakvi podatci o toj restauraciji pa tako ni potencijalni podatci o samom reljefu,⁴⁶ najvjerojatnije zbog činjenice da se ljetnikovac nalazi unutar vojnog kompleksa. Naposljetku, početkom 21. stoljeća ljetnikovac postaje predmet spora između Ministarstva obrane i Marićevih nasljednika koji traže povrat imovine. Nedavno je i vraćen Marićevoj nasljednici, zajedno s manjim dijelom posjeda, no nepoznata je njegova daljnja sudbina jer će i dalje ostati većim dijelom omeđen vojarnom.⁴⁷

Zaključak

Podudarnosti između tuškanačkog reljefa i novigradskog ulomka su brojne i neporecive. U prilog tvrdnji da je riječ o

izvornom ulomku svakako ide i podatak da se reljef nalazi uzidan u dio ljetnikovca koji je dograđen 1933. godine, kada je novigradski ulomak već mogao biti trajno izgubljen, a vlasnik ljetnikovca i naručitelj dogradnje bio je kolekcionar umjetnina. Ako jest riječ o izvorniku (a sve okolnosti upućuju na zaključak da doista jest), zanimljiv je njegov gotovo kružni povijesni put. Izvorno vjerojatno dio oltarne ograde s prikazima ratnika postavljene u crkvi sv. Martina u Pridragi bio je izraz identiteta nove ranosrednjovjekovne ratničke elite.⁴⁸ Tijekom vremena završio je u Novigradu, na pročelju crkve sv. Kate, odakle je nestao pod nepoznatim okolnostima. Pod jednako nepoznatim okolnostima uzidan je u pročelje ljetnikovca zagrebačke gospodarske elite 19. i ranog 20. stoljeća, koji pak kasnije dolazi u posjed vojske te služi u ceremonijama samoga državnog i vojnog vrha. Moglo bi se reći i nove vladarske i ratničke elite. Tako se novigradski ulomak na neki način ponovno našao u svom izvornom kontekstu.⁴⁹ Hoće li ga još jednom promijeniti te na kraju završiti u muzeju, za sada se ne može reći, no određeni koraci za njegovu konzervaciju su pokrenuti. Ona je neophodna i hitno potrebna jer je kamen od kojega je reljef izrađen u vrlo lošem stanju i njegovu daljnjem propadanju uz atmosferilije svakodnevno doprinosi očito nekvalitetno izvedeno pročelje u kojemu se nalazi.

Bilješke

1 NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Kiparstvo I (od IV. do XVI. stoljeća), Zadar, 2008., 26, 89–92, i tamo citirana literatura.

2 IVO PETRICIOLI, Reljef konjanika iz Pridrage, u: *Diadora*, 8 (1975.), 111–117; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 1), 89–92. Nešto je drugačije najnovije mišljenje I. Josipovića koji smatra da je možda bila riječ o trima plutejima koji su sačinjavali istu liturgijsku instalaciju. Na takvo ga mišljenje navodi činjenica da prikaz lova na jelena s donje i desne strane nije omeđen troprutom vrpcom, dok je prikaz ratnika konjanika omeđen sa sve četiri strane – IVAN JOSIPOVIĆ, Predromanički reljefi na teritoriju sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća, doktorska disertacija, Zagreb, 2013., 536–537.

3 *Hrvati i Karolinzi – katalog*, katalog izložbe, (ur.) A. Milošević, Split, 2000., 322–323; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 1), 89.

4 LUJO MARUN, Redovito tromjesečno izvješće Kninskoga stari-narskoga društva, u: *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, XIII (1891.), 126.

5 NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 1), 91.

6 ANTON COLNAGO, Posedarje, 25. lipnja 1890., u: *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, XII (1890.), 136–137.

7 Posljednji ga je u tom pogledu analizirao A. Milošević i to na način drugačiji od dosadašnjih prijedloga – ANTE MILOŠEVIĆ, Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka, *Dubrovnik–Split*, 2013., 27–30, 76–80. Najpotpuniji popis ranije literature donosi pak I. Josipović u svojoj doktorskoj disertaciji – IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 2), 536–538.

8 LUJO MARUN (bilj. 4), 126. Ovdje valja napomenuti da Marun u svome tekstu govori o crkvi sv. Marije, no najvjerojatnije je riječ o pogrešci jer se navod po svemu odnosi na ulomke vezane uz crkvu sv. Kate.

9 MATE KLARIĆ, Važnost benediktinaca za Hrvate u prošlosti i u sadašnjosti, u: *Život s crkvom: liturgijski časopis*, V/4–5 (1939.), 184. – Zanimljivo je da prema postojećoj literaturi ni precizna lokacija ulomka u odnosu na crkvu sv. Kate nije u potpunosti jasna. Naime, za razliku od točne lokacije drugih dvaju ulomaka, Klarić ne navodi gdje se nalazio ulomak s prikazom lova na jelena prije prvog nestanka. Prema jedinjoj sačuvanoj fotografiji jasno je da je bio postavljen tik do ulomka s prikazom ptica u učvorenim medaljonima, iz čega bi slijedilo da se također nalazio na zidu pridvorja crkve. Slijedeći najvjerojatnije taj podatak, I. Josipović zaključuje kako se ulomak nalazio na dvorišnom zidu crkve – IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 2), 536. A. Colnago pak pedesetak godina prije Klarića navodi da su se oba ulomka nalazila *...uzidana na pročelnoj strani stare crkve Sv. Katarine u Novigradu...* – ANTON COLNAGO (bilj. 6), 137. Budući da je sam izradio crteže ovih

ulomaka, teško je posumnjati u njegov navod. Doduše, Colnago ne navodi da su se ulomci nalazili na pročelju crkve, tek na njezinoj pročelnoj strani. Međutim, S. Gunjača nedugo nakon Klarića izričito navodi da (n) *a pročelju grobne crkve sv. Kate stoje kao spolia uzidana dva pluteja sa pleternom skulpturom...* – STJEPAN GUNJAČA, Kratak osvrt na prilike i rad Muzeja u Kninu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 1 (1949.), 291. Budući da je ulomak s prikazom lova na jelena tada već bio nestao, Gunjačin se navod odnosi na druga dva ulomka koje spominje i Klarić. Kako Gunjača ukratko izvještava o arheološkom istraživanju unutrašnjosti crkve poduzetom 1940. godine, osnovano je pretpostaviti da je znao točnu lokaciju ulomaka. Ni iz djela I. Petriciolija ne otkriva se potpuno jasna situacija. Naime, u radu o reljefima iz Pridrage autor navodi kako se ulomak s prikazom lova na jelena nalazio *...pred zidom crkve sv. Kate u Novigradu...*, ne precizirajući o kojem je zidu riječ – IVO PETRICIOLI (bilj. 2), 112. U svom ranijem osvrtu na ovaj reljef pisao je pak kako je on *...bio uzidan u fasadu...* same crkve – IVO PETRICIOLI, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb, 1960., 65. Klarićev navod svakako je važan, no u svjetlu ostalih ovdje iznesenih podataka (prije svega tvrdnji A. Colnaga i S. Gunjače), možda se može zaključiti da je on pod pridvorjem podrazumijevao ulazni dio same crkve. Zbog svega navedenog, smještaj ranosrednjovjekovnih ulomaka (kako uzidanih tako i neuzidanih) na pročelju crkve sv. Kate čini se najvjerojatnijim.

10

MATE KLARIĆ (bilj. 9), 185. – Iz ovog se citata također vidi da ulomak s prikazom lova na jelena, za razliku od drugih pluteja, nije bio uzidan u pročelje crkve nego samo pričvršćen na njega. Isto se naslućuje i iz objavljene fotografije.

11

STJEPAN GUNJAČA (bilj. 9), 291.

12

KRUNO PRIJATELJ, Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (1954.), 78–80 i sl. 18.

13

IVO PETRICIOLI (bilj. 2).

14

IVO PETRICIOLI (bilj. 2), 112.

15

NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 1), 92.

16

Ponekad se navodi i kao ljetnikovac Kolmar, prema kasnijem vlasniku posjeda i graditelju najvećeg dijela današnjeg objekta. Također, do tridesetih godina 20. stoljeća adresa je glasila Tuškanac 18.

17

Veliku pomoć pri traženju dopuštenja za ulazak u vojarnu te fotografiranje i proučavanje reljefa pružio mi je profesor Dejan Jović s Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, a samo dopuštenje izdao brigadir Dragan Basić, zapovjednik Počasno-zaštitne bojne Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske, na čemu im najsrdajnije zahvaljujem.

18

Crvenkasta boja vjerojatno potječe od opeke kojom je izgrađen zid u koji je uzidan reljef. Može se pretpostaviti propadanje građevnog materijala manifestirano otapanjem čestica opeke i njihovim curenjem po reljefu i pročelju.

19

Za općeniti pregled vidi: LELJA DOBRONIĆ, Tuškanac i Cmrok u prvoj polovini XIX. stoljeća, u: *Iz starog i novog Zagreba*, I (1957.), 203–212; LELJA DOBRONIĆ, Zagrebački ljetnikovci

druge polovine devetnaestog stoljeća, u: *Iz starog i novog Zagreba*, III (1963.), 143–175. U literaturi je taj ljetnikovac nekoliko puta obrađivan, no uvijek vrlo sažeto i s težištem na fazi druge polovine 19. stoljeća. Stoga ovdje donosim nešto više podataka o njegovoj povijesti uz ranije neobjavljene podatke o pregradnjama tijekom prve polovine 20. stoljeća.

20

IVAN ULČNIK, Iz prošlosti obitelji Valentina Wenera, u: *Zagreb: revija društva Zagrebčana*, X/3–4 (1942.), 55.

21

LELJA DOBRONIĆ (bilj. 19, 1957.), 204.

22

IVAN ULČNIK (bilj. 20), 55.

23

Državni arhiv u Zagrebu, fond 1122 – Zbirka građevne dokumentacije Poglavarstva grada Zagreba, signatura 3123/2 (dalje HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2); LELJA DOBRONIĆ, Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova: sabrani članci i rasprave, Zagreb, 1983., 289.

24

ISKRA IVELJIĆ, Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb, 2007., 2. izd., 374–375.

25

HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, stambena dozvola br. 14500/1882.

26

LELJA DOBRONIĆ (bilj. 19, 1963.), 155; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 23), 109.

27

LELJA DOBRONIĆ (bilj. 23), 122, 265.

28

HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, građevinska dozvola br. 37748/1910.

29

HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, uporabna dozvola br. 34780/1916.

30

EMILIO ILIČIĆ – IVAN MIRNIK, Povijest palače Arheološkog muzeja u vremenu od njegove izgradnje do 1954. godine, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., XLI (2008.), 357.

31

HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, građevinska dozvola br. 30601/1921.

32

U literaturi se spominje kako je Marić kupio posjed od Hafnera, no prema navedenoj građevinskoj dokumentaciji čini se da to nije točno. Usp. IVAN MIRNIK, Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanoj vremena, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 28 (1995.), 107.

33

Ljetnikovac je zaštićen kao pojedinačno nepokretno kulturno dobro, pod oznakom Z-1328. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=130447932> (14. IV. 2014.).

34

HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, građevinska dozvola br. 57398/1929. Adaptaciju je izvelo građevinsko poduzeće *Inž. Ivančić i Wolkenfeld*.

35

U Hrvatskom državnom arhivu (Zbirka građevinskih nacrti, XXIX.47) čuvaju se i tri građevinska nacrti ing. Mate Crnića

nastala oko 1930. godine, no riječ je o nacrtima za kokošinjac i pilićnjak te situacijskom snimku gospodarskih objekata.

36
HR-DAZG-1122, ZGD, 3123/2, građevinska dozvola br. 89757/1933. Dogradnja je izvedena prema projektu građevinskog poduzeća *Lav Ebenspanger*. Prema navedenom nacrtu iz 1929. godine izgradnja predsooblja je već tada bila planirana, no izvedena je tek četiri godine kasnije.

37
SNJEŠKA KNEŽEVIĆ – ALEKSANDAR LASLO, *Židovski Zagreb: kulturno-povijesni vodič*, Zagreb, 2010., 59; IVO GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918–1941.*, Zagreb, 2004., 159, 338.

38
URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=130447932> (14. IV. 2014.).

39
***, *Zagrebački portreti*. Dr. Milan Marić, u: *Zagrebačka smotra*, 15/II (14. travnja 1934.), 5.

40
Visina glave iznosi 31 cm, a najveća širina 25 cm. Na tjemenu se nalazi veća rupa kvadratnog oblika koja sugerira nekadašnje pričvršćivanje metalnom spojnicom. Također, glava je prekrivena istim slojem crvenkaste boje kao i reljef (vidi bilj. 18).

41
IVO GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001., 631; IVAN MIRNIK (bilj. 32), 107.

42
LELJA DOBRONIĆ (bilj. 23), 134.

43
KREŠIMIR ŽABEC, *Generalima ostaje dvorac od 3 milijuna €*, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 9. listopada 2012., 2–3.

44
Spomenuta glava poprilično je izbočena i vjerojatno je cijelo vrijeme bila vidljiva, no reljef se danas nalazi nekoliko centimetara duboko unutar pročelja i lako je moguće da je nekada poslije Drugoga svjetskog rata, prilikom popravka pročelja, bio zažbukan te da zbog toga nije ranije bio primijećen i valoriziran. Ipak, ove se navode ne može sa sigurnošću potvrditi pa je jednako moguće i da je cijelo vrijeme bio vidljiv.

45
KREŠIMIR ŽABEC (bilj. 43).

46
Na informaciji zahvaljujem Nini Gazivodi, voditeljici Odjela za dokumentaciju navedenog Zavoda.

47
KREŠIMIR ŽABEC, *Država nema 3 milijuna eura pa dvorac u kojem je utemeljen HV vraća nasljednici*, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 2. siječnja 2014., 10–11.

48
Usp. NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 1), 90.

49
Izuzevši, naravno, činjenicu da se danas ne nalazi u crkvi.

Summary

Goran Bilogrivić

Fragment of a Pluteus from Novigrad with a Depiction of Deer Hunt and the Werner Summerhouse in Zagreb

The three fragments of pre-Romanesque plutei from Pridraga near Novigrad, bearing a figural depiction of warriors and horsemen, are well-known and much discussed in scholarly literature. They supposedly belonged to two plutei from St Martin's church. Two of the fragments show warriors (a footman and a horseman), while the third one features a horseman chasing a deer with a spear in his hand. The latter fragment was incorporated into the façade of St Catherine's church in Novigrad when it was first described in a publication from 1890. Sometime after World War I, the fragment temporarily disappeared, only to be found soon afterwards and deposited within the church. It disappeared again before 1939, this time permanently. According to an earlier photograph, it was discussed in some detail in 1954 by K. Prijatelj, and has been mentioned several times since then in scholarly literature, often with a reproduction of the same photograph and a note on the fragment's disappearance. When passing recently through Zagreb's residential district of Tuškanac, I have noticed a relief with the same motif, incorporated into the wall of the Werner Summerhouse. The relief is covered by a thick layer of debris, lime scale, and dirt, under which one may discern a rust-coloured layer. By removing the surface layers in several places, I have established that it is a stone

relief, unfortunately in a rather damaged condition, probably because it has been exposed to the elements for such a long time, enhanced by the negative effect of the poorly crafted façade. Despite all these circumstances, however, the similarity with the Novigrad pluteus fragment is unquestionable. The Werner Summerhouse was formerly owned by several rich merchants and industrialists from Zagreb, and today it belongs to the Tuškanac caserns. It is one of the older known estates in this district of Zagreb's residential and summerhouse architecture, as it was first mentioned as early as 1820. Most of it was built by N. Koller in 1868 and then by E. Kolmar in 1889. Its last civilian owner was M. Marić, who commissioned several of its parts in 1933, among others the protruding entry with a terrace. It is precisely the wall in this part of the house that contains the relief. Among other things, M. Marić was a collector trading in art. Beside the relief, the façade contains a stone head of a bearded man and an old coat-of-arms carved in stone, which additionally indicates that the relief showing deer hunt may indeed be the original fragment of the Novigrad pluteus.

Keywords: Pridraga, Novigrad, pre-Romanesque, pluteus, Tuškanac, Werner Summerhouse, Milan Marić